

БЪЛГАРСКИЯТ ВИРТУАЛЕН ПАЗАР НА ТРУДА И ТРАНСФОРМАЦИЯ НА ВЛАСТТА

докторант Мариета Христова

Катедра „Икономическа социология”, УНСС

Анотация

Докладът представя обща характеристика на дисертационния труд на тема „Българският виртуален пазар на труда и трансформация на властта”.

Ключови думи: информационни и комуникационни технологии, виртуално пространство, виртуален пазар на труда, властови отношения, „власт да”, „власт върху”, трансформация на властта, действие-структура.

Abstract

The report presents an overall characteristics of the dissertation thesis entitled „The Bulgarian Virtual Labor Market and the Transformation of Power.”

Key words: information and communication technologies, virtual space, virtual labour market, power relations, „power to”, „power over”, transformation of power, agency-structure.

Много от анализаторите са съгласни, че съвременните общества са под въздействието на множество фактори, които довеждат до бързи и значителни промени. Несъгласие съществува по отношение на това доколко тези промени са интензивни, разбираеми и какви са последствията от тях. Промените могат да се отнесат най-вече до процеса на глобализация, ролята на информацията и знанието, а що се отнася до икономиката – промяната засяга сектора на услугите. Въпросът тук е по какъв начин промените се отразяват на пазара на труда.

Всеобщо твърдение е, че индустриалната ера е вече в миналото. Предположението е, че индустриализма се заменя или вече е заменен с нов вид социално-икономическа система. Многообразието от наименования, които се предлагат, за да опишат появяващия се нов социален и икономически ред са различни: като най-често използвани термини са пост-индустриално общество, икономика на услугите, пост-капиталистическо общество, общество на знанието, информационно общество и др. (Бел, 1976, Дракър, 1994, Кастелс, 2004, Турен, 1971 и др.) Процесът на глобализация също се включва в анализа на социалните и икономически промени, тъй като той се възприема като сила с голямо въздействие върху тези процеси. (Кастелс, 2004, Хелд, 1999, Хелд и Макгрю, 2001, Стендинг, 1999)

Много от учените са убедени, че модерните общества се трансформират, но им е трудно да се обединят около общата характеристика на тази трансформация.

Първата трансформация е свързана с експанзията на услугите в сферата на икономиката. Това явление е дискутирано обширно в литературата на социалните науки в продължение на няколко десетилетия. Всичко обаче зависи от това как се дефинира понятието „услуга”.

Литературата предоставя два начина за разбиране на понятието „услуга”. Първият я разглежда като широкообхватна категория. Тя предполага услугата да се третира като нещо, което е извън производството на земеделието и промишлеността. Вторият подход, има за резултат един много ограничен обхват, който взема за отправна точка някои от специфичните ѝ характеристики. Том Ефринг

(Tom Efring) подчертава, че услугите са „нематериални, непостоянни, направени от хора за хора и консумирани единствено в момента на производството”.¹ По-тясното дефиниране на услугата може теоретично да изглежда по-атрактивно отколкото по-широкото, тъй като то не се отнася до дейности, които са „просто остатъци от други категории”², но въпреки това по-тясното дефиниране е свързано с някои проблеми. Основният проблем е, че с тясното концептуално решение се изключват редица дейности, които повечето хора приемат за услуга. Като отговор на тези проблеми Каstelс предлага да се установят различия между различните видове услуги. Но, от миналото досега, услугата от нематериална, непостоянна се е превърнала в материална, и ако не вечна, то вече има по-постоянна форма. Мануел Каstelс твърди, че разликата между стоките и услугите има тенденцията да става все по-размита. Дебата върху понятието „услуга” остава отворен доколкото все още няма работеща концепция, затова остава по-широкото концептуализиране на понятието.

Теорията за постиндустриализма е опит да се опишат и обяснят първостепенните обществени достижения, през които преминават икономически развитите общества, включително развитието на сектора на услугите.

Една от основните идеи на постиндустриализма е, че производството на услуги или по-скоро на някои видове услуги се очаква да се превърне в централно производство в напредналите икономики. Това се отразява върху модела на промяна в професионалната структура, но Каstelс предупреждава, че няма само един такъв модел. Докато в САЩ е налице експанзия на дела на управленските, професионалните и техническите професии, както и на чиновниците и търговските работници, докато дела на занаятчиите и операторите намалява, то в Япония „се съчетава нарастване на професионалните работни места със запазване на силна производствена работна сила, свързана с индустриалната епоха, и със стабилна селскостопанска и търговска заетост, които свидетелстват за приемствеността под нови форми на длъжностите, характерни за прединдустриалната епоха”.³

Конвенционалният модел предполага „последователно изместване на заетостта”⁴, тръгвайки от селското стопанство и други добивни индустрии, минавайки през промишлеността и след това към услугите. Основното предположение е, че последователната смяна на заетостта отразява икономическия прогрес и увеличаващите се национални доходи.

Даниел Бел също разглежда прехода от стоки към услуги и отбелязва, че услугите до известна степен се увеличават, защото са необходими във връзка с производството и разпространението на индустриалните стоки като типични примери са транспорта, финансите, застраховането. Допълнителен аспект е, че „един нов вид съзнание започва да се намесва” тъй като хората осъзнават, че за да живеят по-добър живот се нуждаят от здравни грижи и образование, както и от „прилична околна среда”⁵. Растежът на услугите в тези области е значителен елемент от развитието на постиндустриалното общество. Независимо как ще се обясни този процес обаче, използвайки дефиницията за „услуги” в широк смисъл, е налице значителна промяна към производство на услуги в икономически развитите страни.

Втората трансформация е породена от ролята на информацията и знанието в съвременните общества. Услугите в областта на информацията и комуникацията се разширяват, тъй като революцията в областта на микроелектрониката прави комуникацията и разпространението на информация по целия свят много по-лесна. Последниците за производството и размяната на стоки и услуги, както и за много от другите аспекти на човешкия живот са огромни. Налице е ръст в дела на професиите, които изискват добре образовани работници и те до голяма степен са свързани с професии в областта на услугите и информацията.

Често срещано твърдение е, че развитието на знанието и информацията е все по-важно в модерните общества. Автори като Тофлър, Стониър, Нейсбит и Абърдин изразяват огромните си очаквания за това каква възможност дава епохата на информацията. Според Алвин Тофлър тя може да ни доведе до една цивилизация, която да ни „направи по-нормални, разумни, устойчиви, по-достойни и по-демократични отколкото всичко, което някога сме познавали”.⁶ Има и критици на този дискурс, който представя ролята на информацията и знанието като разцвет (напр. Шилър, 1996, Уебстър, 2002). Нарастващата роля на знанието е също ключова тема в ранните версии на теорията за постиндустриализма.

По отношение на концепцията за познанието, Бел го разглежда като „комплекс от организирани формулировки на факти или идеи, изразяващи осмислена преценка или експериментален резултат, който се предава на другите посредством някое от средствата за комуникация в някаква систематична форма.”⁷ Той не дава дефиниция за информация, но отбелязва, че знанието трябва да се разграничи от новините и забавленията. Също така, Бел посочва, че неговата концепция е по-тясна отколкото тази предложена от Фриц Мачлуп (Fritz Machlup), който има субективна отправна точка и определя знанието като „значението, което познаващия придава на известното”⁸. И още „да информира е дейност, чрез

която знанието се предава; да знаеш може да е резултат от това да си бил информиран”⁹. Том Стониър (Tom Stonier) очертава една концептуална рамка с йерархичен характер и включваща не само знанието и информацията, но и данните, дефинирани като „серия от несвързани факти и наблюдения”¹⁰. За да бъде превърната в информация, данните трябва да бъдат избрани, сортирани, обобщени, анализирани и организирани по някакъв друг начин. Чрез този тип преработка те стават полезни за различни специфични цели. Следващата стъпка е, че информацията е структурирана и става „знание”, което е необходимо за прозрение и оценка. Трудно е да се разглеждат трите понятия поотделно, „защото това, което е информация на едно ниво, може да бъде данни на следващото”¹¹.

За Даниел Бел постиндустриалното общество е общество на знанието, тъй като областта на изследванията и развитието предоставят източниците на иновации, както и областта на знанието играе роля в увеличаващите се пропорции на БВП и заетостта. Бел отбелязва, че отличителното за постиндустриалното общество е промяната в характера на самото знание. Теоретичните знания според Бел заемат централното място по отношение на това какво се е превърнало в решаващо значение за решенията на организацията и за посоката на промяната. И ако за индустриалното общество доминиралите фигури са били на предприемача, бизнесмена, индустриалния изпълнителен директор, за постиндустриалното общество е дошло времето на учените и техническите инженери. Това не означава, че тези категории ще съставляват голяма част от мнозинството наети работници, а че те ще поемат водещата роля в главния процес на вземане на решения в обществото. В постиндустриалното общество решенията ще се взимат от правителството, но зад тях ще стоят научните изследвания и развитието.

С настъпването на обществото на знанието, класовата структура на обществото се предполага да претърпи значителни промени, като в политическия процес ще трябва да се взема предвид социалната страта на учените или така нар. „техническа интелигенция. Следователно промените в класовата структура трябва да се схващат в по-различни условия от преди. Според Бел класата не означава вече „специфична група от хора, а система, която институционализира основните правила за придобиването, притежаването и пренасянето на отличителната власт и съпътстващите я привилегии”¹², като според него в САЩ съществуват три основни източника на власт: собствеността, уменията и политическия пост. И въпреки че собствеността като източник на власт започва да губи своята роля като определяща основата за класовото господство, трите източника продължават да съществуват заедно, което прави цялата ситуация относително отворена.

Ален Турен предлага отговор на въпроса какво ще се случи или вече се е случило със социално-икономическата структура в новото общество. Според него ако собствеността е критерий за членство в предходните доминиращи класи, новата доминираща класа се определя от знанията и определеното ниво на образование.¹³ Професионалните категории, чието положение се основава на знанията, уменията и образованието отдавна са се появили или се появяват, за да заменят старите властимащи собственици. Но ако притежаването на капитал вече не е решаващ фактор при определянето на класовото господство или не е толкова определящ фактор какъвто е бил, тогава означава ли това, че капитализма е премахнат? И изниква въпросът постиндустриалното общество капиталистическо или некапиталистическо общество е?

Отговор дава Питър Дракър, според който живеем в пост-капиталистическо общество, но то не е некапиталистическо или анти-капиталистическо, тъй като някои от капиталистическите институции продължават да съществуват. Една такава институция е свободният пазар, и той няма да бъде заменен, тъй като е най-добрият механизъм за икономическа интеграция. Ако основните икономически активи са били в миналото капитала, природните ресурси и труда, то сега това е познанието. Следователно доминиращата група в обществото ще бъдат „работниците на знанието”¹⁴. Те притежават както средствата за производство, така и инструментите за производство. В пост-капиталистическото общество има и втора основна класа и това е класата на работниците в сферата на услугите. Анализ на Дракър обаче стига дотам и не изяснява какво се случва със „старите” класи на собствениците, буржазията, пролетариата.

По различен начин се разглежда ролята на знанието и информацията в съвременните общества от Мануел Кастелс в неговия анализ на информационната епоха. Кастелс разработва своя собствена концептуална схема тръгвайки от теорията за постиндустриализма. Подходът му включва разграничението между формата на производство (капитализъм, етатизъм) и начина на развитие (индустриализъм, информационализъм). С напредъка на новите информационни и комуникационни технологии в края на 20-ти век, капитализма прави голяма крачка напред и това, което имаме днес според Кастелс е капиталистически информационализъм.

Формата на производство е структурния принцип за присвояването и контрола върху излишъка, който може да бъде генериран в производството. Използвайки концепцията за формата на производ-

во, Кастелс иска да улови „технологичните механизми, посредством които трудът въздейства върху материята, за да създаде продукта, определяйки в крайна сметка равнището и качеството на генерирания излишък“¹⁵. Значението на тази концепция е илюстрирано с примери. Първо, при аграрната форма на развитие, разширяването на излишъка е резултат от количественото увеличаване на труда, земята и природните ресурси. Второ, при индустриалната форма на развитие съответния механизъм се основава на използването и разпространението на нови енергийни източници. Трето, най-отличителните черти на информационизма са в основата на ролята на технологиите за създаване на знание, обработка на информация, символна комуникация. За производителния процес знанието и информацията винаги са били важни, но новото нещо е „въздействието на познанието върху самото познание като главния източник на продуктивност“¹⁶.

Кастелс прави разграничение между общество на информацията и информационно общество. Първото се отнася до ролята на информацията в обществото, която винаги е била важна във всички общества. Второто се отнася до специфичната форма на обществена организация, в която генерирането, обработката, и предаването на информация стават главни източници на продуктивност и власт, благодарение на новите технологични условия, които се появяват в този исторически период.¹⁷

Третата трансформация е по отношение на глобализацията и интернационализацията. Това е поле, което е изпълнено с противоречия и нарастваща литература отнасяща се за всички видове промяна: икономическа, политическа, културна. Налице са обаче връзки между глобализацията и интернационализацията от една страна и разширяването на услугите и ролята на информацията и знанието от друга страна. Най-силната връзка изведена от Бенгт Фуракер (Bengt Furaker), е може би тази, че развитието на глобалното взаимодействие е насила улеснявано от новите и непрекъснато подобряващите се възможности за разпространение и обмен на информация.

Дейвид Хелд и Андрю Макгрю твърдят, че дискусията около икономическата глобализация витае около четири теми: дали икономическите дейности са глобализирани, дали една нова форма на глобален капитализъм, който движан от „третата индустриална революция“ превзема планетата, доколко икономическите процеси остават „подлежащи на правилното и ефективно национално и международно управление“ и дали глобалната конкуренция предвещава края на националната икономическа стратегия и държавата на благоденствието“¹⁸.

Глобализацията е често пъти дискутирана и по отношение на концепцията за интернационализацията, като често пъти двете идеи са взаимозаменяеми. Разликите между двете, които са предложени в литературата, могат да се опишат например по следния начин: „интернационализацията се отнася до размените между националните държави, през границите, и настъпва през вековете. Тя не е нещо ново. Глобализацията, обаче, се отнася до размените, които надхвърлят границите и които често се случват мигновено и по електронен път и е нещо ново.“¹⁹ Същината на спора всъщност се отнася до двата типа размяна, въпреки че остава да се изяснят съответните им белези. Кастелс приема като отправна точка това, че глобалната икономика е по някакъв начин различна от световната икономика. Докато световната икономика е свързана с разпространението на натрупването на капитала в целия свят, глобалната икономика се отнася до една система, която може да работи като единица в реално време на планетарно ниво и въпреки че капитализма се разраства, единствено в края на 20-ти век световната икономика е в състояние да стане наистина глобална въз основа на новата инфраструктура, която е предоставена от информационните и комуникационните технологии.²⁰

Питър Дикън²¹ твърди, че интернационализацията е въпрос на „количествени“ процеси и „просто разширение на икономическите дейности през националните граници“, докато глобализацията означава качествено различни процеси, в които тези дейности не са просто разширени географски, но са в допълнение субект на функционална интеграция. Интернационализацията и глобализацията се предполага, че съществуват съвместно.

Дейвид Хелд и Андрю Макгрю формулират една от най-влиятелните дефиниции за глобализацията. Според тях с глобализацията се означава разширяващия се мащаб, нарастващия магнитуд, ускопяващото се и задълбочаващо се въздействие на междурегионалните потоци и модели на взаимодействие, свързващи отдалечени общности и разширяващи обсега на властовите отношения сред световните големи региони и континенти.²²

Но какво е въздействието на процесите на глобализация и интернационализация върху пазара на труда и институциите на този пазар. Последниците могат да са много и най-различни: реорганизация на разделението на труда, реструктуриране на индустрии, промени в нивата и състава на заетостта в отделни страни, хомогенизация на трудовите закони, нови форми на имиграционен контрол и др.

Обща характеристика на капиталистическите пазарни икономики е факта, че актьорите се конкурират един друг. Налице е конкуренция както между работодатели, така и между работниците, като не

може да се отрече, че съществува и сътрудничество. Тази конкуренция е свързана и с множество други фактори, измежду които са и новите информационни технологии и глобализацията. Каstelc също защитава тезата, че производството, съкращаването, реструктурирането, сливането и гъвкавите управленски практики са предизвикани и възможни от преплетеното въздействие на икономическата глобализация и разпространението на информационните технологии. Като други видове техническа иновация, новата информационна технология е сама по себе си резултат от конкуренция.

Новите информационни технологии от своя страна също влияят върху конкуренцията. Ефект на информационната технология върху конкуренцията е, че прави всичко много по-бързо, като например транзакциите на финансовите пазари, които са се увеличи значително през последните десетилетия, и в действителност и днес могат да се направят без някакво забавяне както отбелязва Каstelc. Фирмите са обект на бързи промени що се касае до финансовите пазари и това увеличава натиска върху тях да са конкурентни и успешни.

Новите информационни и комуникационни технологии засягат и отношението между потребителите и производителите. Клиентите могат да бъдат информирани по-бързо и по-добре за съществуващото предлагане на стоки и услуги. Производителите научават по-бързо как се променят вкусовете и потребителските модели. Като цяло комуникацията между производители и потребители се ускорява благодарение на новата информационна технология.

За фирмите, новите технологии увеличават както натиска, така и възможностите, като това има влияние върху самия производствен процес. Различни елементи от този процес могат да се координират много по-ефективно отколкото някога е било възможно с помощта на модерните информационни и комуникационни технологии. Една от тенденциите в това отношение е намаляването на съхраняващите помещения, складове и магазини като се засили потока на производствените фактори и се подобри синхронизирането им.

По отношение на възможните ефекти на глобализацията върху предлагането на работна сила Каstelc повдига въпроса за това дали има смисъл да се говори за глобална работна сила. Отговорът му е отрицателен с изключение на някои специалисти и учени. Въпреки това обаче се увеличава взаимозависимостта на работната сила в целия свят. Трите механизма, които стоят зад тази увеличена взаимозависимост са глобалната заетост в мултинационалните корпорации и свързаните с тях трансгранични мрежи, въздействието на международната търговия върху заетостта и условията на труд, ефектите от глобалната конкуренция и новия начин на гъвкаво управление на всяка работна сила в отделната страна.²³

Съвременните развити общества и пазара на труда в тези общества безспорно претърпяват много значителни промени през последните десетилетия. Не би било погрешно да се каже, че живеем в нова епоха на услуги, информация и глобализация, а бихме добавили и мрежи.

Новата технологична революция носи на човечеството нов начин на структуриране на институциите му. И е естествено бъдещето на труда да се свързва с тази нова революция, „която може да се синтезира в един термин – виртуален пазар на труда“²⁴. Институциите стават ситуативни, гъвкави, динамични и изглежда, че предписаното им качество на йерархии, а с него и качеството им на статичност и стабилност липсва. Необходимо е да се осмислят и анализират новите форми на труд и живот в информационното мрежово общество. Структурата на икономиката се променя, променят се формите на бизнес и пазар. Днес реално съществува виртуален пазар на труда, който се характеризира с динамика, дистанцираност и нови трудово-правни отношения.

Мрежата е магията на съвременния свят, но тя не е нов феномен за човечеството.²⁵ Новото при мрежата е формата и средството за комуникация. Теменуга Ракаджийска в своя анализ на пазара на труда твърди, че от момента на институционализирането на първичните общности на съвременния свят, „персоналните мрежи започват да играят своята роля в живота на индивидите, която нараства с настъпването на модерността и силната индивидуализация на личността“.²⁶ Бизнес мрежите под формата на корпорации, социалните мрежи във формализираните общности, мрежите на гражданските обединения се конституират по същото време. Затова в съвременния свят, когато информационните технологии навлизат в целия възпроизводствен процес на социалния живот, мрежите не се формират, а се виртуализират и нарастват и разпростират. Индивидуализацията на личността намалява желанието на наемния труд да се групира и противопоставя на капитала, поради тенденцията на потребителското общество и на новите техники на корпоративно управление на персонала да се осланя на индивидуалните си персонални мрежи за решаване на индивидуалните си ситуации.

Пазарът на труда е по необходимост източник на неравенство, неравновесие и принуда. Властта не е категория, която е външна на пазарната логика, а напротив, тя се проявява именно при функционирането на тази логика.

Защо обаче да анализираме властта и властните отношения? С какво тя е толкова важна за тези, които се занимават с общественото развитие и социалната промяна? Защо това е дори по-важно днес?

Експертите от Института за изследване на развитието разбират важноста в адресирането на властовите отношения, и как те афектират по-големите въпроси за бедността, изключването, икономическото неравенство и социалната справедливост. Ако искаме да адресираме властта се нуждаем от по-добри инструменти, за да я разберем.

И докато разбирането за властта е от решаващо значение, за да се действа по отношение на множество въпроси, с които се сблъскваме, природата на властта също се променя. Според тях има нужда от нови и по-добри начини, за да се анализира властта.

Според експертите от института властовите отношения се преживяват в днешния свят под влиянието на най-малко три тенденции:

Първо, променящите се модели на глобализацията променят териториалните и пространствени отношения на властта, което означава, че властта все повече трябва да се разбира не само на местно (локално), национално или глобално ниво, но и в тяхната взаимовръзка.

Второ, докато много от по-ранните дебати за властта се фокусират върху тези, които са участвали в арените на правителството където се вземат решения, било на местно ниво или в сравнение с националната държава, все повече дискусии относно публичната власт се преместват от правителството (government) към управлението (governance). Управлението се характеризира с множество пресичащи се актьори, арени и мрежи. Неговите арени или пространства на вземане на решения, в които може да се открие властта, стават все по-разнообразни и пропускливи.

Трето, през последните години, до голяма степен поради бързо променящите се идеи за знанието и бързите промени във формите за комуникация, чието знание се разглежда като легитимно, също оказват влияние върху това как са изградени проблемите и как се преживява властта. Нарастващото осъзнаване на значението на отношенията между половете също предизвиква експертите да свържат разбирането си за публичните и частни форми на властта по нови начини.

Целта на дисертационния труд е посредством изследване на социалните структури (социални мрежи, институции и култура) на пазара на труда в България, да се открият властовите отношения в това поле и тяхната промяна вследствие на използването на новите информационни и комуникационни технологии във виртуалния пазар на труда.

За постигането на тази цел, са формулирани следните задачи:

- Да се разкрият същността и спецификите на пазара на труда от социологическа гледна точка, като се предложи работна дефиниция на пазара на труда за целите на неговия анализ.
- Да се разкрият спецификите на виртуалното пространство и се проследят предпоставките за възникването, оформянето, развитието и последиците от виртуалния пазар на труда чрез разкриване на спецификата и диференциацията между технологичния инструментариум и социалното му приложение.
- Да се извърши теоретично обобщение и критичен анализ на теорията в областта на властта и на тази основа да се предложи работна дефиниция на понятието власт като се разкрият основните аспекти на властта.
- Да се проследи изменението в разпределението на властта в полето на българския пазар на труда, като се разгледат дейностите и начините на функциониране на основните актьори в социалното пространство.
- Да се дефинират формите на властта в полето на виртуалния пазар на труда в България, като се дефинират актьори в същото това поле и отношенията между тях.

Поради времеви и ресурсни ограничения, както и поради обширността на проблематиката относно въздействията на и промените, които настъпват вследствие на появата, развитието и все по-масовото приложение на информационните и комуникационни технологии във всички сфери на обществения живот, както и разнообразието от подходи при изследването на властта, дисертацията няма за цел да предложи изчерпателен анализ и представително изследване на всички измерения на властта. Този труд се фокусира само върху някои основни измерения на властта и тяхното проявление по отношение на виртуалния пазар на труда в България: първо, „властта да” – способността да се действа, да се поддържа или преобразува средата; второ, „властта върху”, като форма на контрол над другите, способността на действието на едните да повлияе действието и мисълта на другите; трето, ресурсите или капитала, които поддържат тези способности.

Ще се направи опит да се отчете наличието и действието на различните институции на пазара на труда във виртуалната среда, както и властта на тези институции да отстояват един или друг интерес поради преплитане на различни статуси в полето на пазара на труда.

Участниците на пазара на труда ще се анализират от гледна точка на социалните мрежи, които са значими за тях, както и типичните форми на социален капитал, който се генерира в тях.

Основната теза на дисертационния труд е, че навлизането на информационните и комуникационни технологии в полето на пазара на труда като форма и средство за комуникация, както и засилването на ролята на персоналните и социални мрежи на участниците в това поле, като цяло не променят властовите дисбаланси и йерархии между основните участници на пазара на труда в България поради запазване на институционалната структура на обществото.

На базата на изследователската теза са формулирани следните работни хипотези:

Изглежда, че пазара на труда във виртуалното пространство се трансформира по два начина: от една страна, започва да се трансформира по посока на персонално взаимодействие между агентите в неговото поле, тъй като се увеличават технологичните възможности за „директни“ комуникации между тях; от друга страна, изглежда че посредничеството, особено институционалното, все повече губи своята роля, като последното остава необходимо само за тези, които не притежават необходимия информационен ресурс за новия вид комуникация.

Посредническите институции на българския пазар на труда, не променят съществуващото статукво по отношение на сегментацията на пазара на труда, а я стабилизират. Тенденцията на сегментиране, която се е установила трайно в началото на прехода, се появява и в полето на българския виртуален пазар на труда, индикирана от обявите в интернет трудовите борси.

Пазарът на труда започва да се измества към виртуалното пространство, традиционните негови посредници отстъпват мястото си на новите виртуални посредници. Срещането на традиционните работодатели и търсещите нова или друга работа се случва във виртуална среда, посредством използването на новите канали за комуникация. Новите актьори действащи в полето на виртуалния пазар на труда, като провайдъри, юъри, създатели, просуматори всъщност са старите актьори – работодатели, работници, посредници – но с нови измерения, преплетени взаимоотношения и изпълнявани функции.

Полето на пазара на труда предполага основните участници в него (работодатели и наемните работници) да заемат позиции в това поле на доминиращи и доминирани. Новите технологии могат да бъдат средство и възможност за промяна на тези позиции, само ако доминираните имат стратегии за използване на тези технологии в техните отношения с доминиращите, за да увеличават своя капитал: за поддържане на отношения и взаимодействия с персоналните, професионалните и социалните си мрежи, за осъществяване на взаимодействия с представители на централната и местна власт в институционалната среда, за включване в граждански организации. Интерпретирането на стратегиите за търсене на работа от страна на безработните е съсредоточено върху дилемата – пасивно изчакване или активно търсене.

В новата информационно и комуникационно технологично доминирана, дигитална среда са необходими нови способности и умения за оцеляване и работа в тази среда, тъй като се използва нова суровина – информацията. Обществото вече се стратифицира според нов фактор и това е възможността за достъп до ресурсите на информационното общество. Налице е ново неравенство – дигиталното разделяне, което се отнася до: неравенства, както между страните, така и между групите и индивидите.

Стратегическите умения за ефективно и ефикасно използване на технологиите стоят в основата на процесите на овластяване и обезвластяване в трудовите и социални отношения.

Обект на изследването са основните участници на пазара на труда и свързаните с тях организации – работещи, работодатели, техните организации, държавата, държавните и частни посредници на пазара на труда.

Предмет на изследването са властовите отношения между участниците на пазара на труда и заеманите позиции в полето на пазара на труда като резултат от притежавания от тях различен вид капитал. Предмет на изследване са още ефектите от прилагането на новите технологии в: производствения процес; комуникацията и общуването между различните участници в пазара на труда; личния и интимен свят на човека.

Класическият дебат за властта разделя изследователите на две: едните поставят акцента повече върху контекста (структурата), другите – върху индивида (действието). Социологически този дебат се дефинира като противопоставяне на вариациите на индивидуалните характеристики на индивидите срещу вариациите на социалната среда.

Действието е способността на индивидите да действат независимо и да правя свободни избори. Структурата е повтарящите се образци на договореностите, които оказват влияние или ограничават избора и възможностите, които са на разположение. Един от въпросите на този дебат е свързан с това, дали социалните структури определят индивидуалното поведение или то е следствие от човешкото действие.

От една страна, структурата и йерархията са съществени за стабилизирането на самото съществуване на обществото. От друга страна, това, което знаем за социалното си съществуване е в голяма степен определено от цялостната структура на обществото. Възприеманото действие на индивидите също така може да бъде обяснено чрез действието на тази структура. От трета страна, индивидуалните агенти имат способността да създават и пресъздават своите светове.

Като теоретичен подход десертационния труд ще се опита да намери баланс между предходните две позиции, като разбира структурата и действието като допълващи се сили – структурата влияе върху човешкото поведение и хората са способни да променят социалните структури, които обитават.

Цитирания и бележки

- ¹ EFRING, Tom. *Service Sector Employment in Advanced Economies. A Comparative Analysis of Its Implications for Economic Growth*, Aldershot and Brookfield: Avebury. 1988. p. 19.
- ² FURAKER, Bengt. *Sociological Perspectives on Labour Markets*. Palgrave Macmillan, New York. 2005. p. 124.
- ³ КАСТЕЛС, Мануел. *Възходът на мрежовото общество*. Лик, София, 2004. с. 223.
- ⁴ SINGLEMANN. *From Agriculture to Services: The Transformation of Industrial Employment*, Beverly Hills, CA: Sage Publications. p. 10. Също: Fisher, A.G.B *The Clash of Progress and Security*, London: Macmillan.1935, Clark, C. *The Conditions of Economic Progress*, 2nd ed., London: Macmillan. 1951.
- ⁵ BELL, Daniel. *The Coming of Post-Industrial Society. A Venture in Social Forecasting*, 2nd ed., New York: Basic Books. 1976. p. 128.
- ⁶ TOFFLER, Alvin. *The Third Wave*, London: William Collins. 1980. p. 19.
- ⁷ BELL, Daniel. *The Coming of Post-Industrial Society. A Venture in Social Forecasting*, 2nd ed., New York: Basic Books. 1976. p. 128.
- ⁸ MACHLUP, Fritz. *The Production and Distribution of Knowledge in the United States*, Princeton, NJ: Princeton University Press. 1962. p. 21.
- ⁹ MACHLUP, Fritz. *The production...* 1962. p. 15.
- ¹⁰ STONIER, Tom. *The Wealth of Information. A Profile of the Post-industrial Economy*, London: Methuen. 1983. p. 19.
- ¹¹ STONIER, Tom. *The Wealth of Information ...* 1983. p. 19.
- ¹² BELL, Daniel. *The Coming of Post-Industrial Society...* 1976. p. 361.
- ¹³ TOURAINÉ, Alen. *The Post-industrial Society. Tomorrow's Social History: Classes, Conflicts and Culture in the Programmed Society*, New York. Random House. 1971, p. 51
- ¹⁴ DRUCKER, Peter. *Post-capitalist Society*, New York: HarperCollins. 1994, p. 7.
- ¹⁵ КАСТЕЛС, Мануел. *Възходът на мрежовото общество...*, с. 32.
- ¹⁶ КАСТЕЛС, Мануел. *Възходът на мрежовото общество...*, с. 32.
- ¹⁷ КАСТЕЛС, Мануел. *Възходът на мрежовото общество...*, с. 36.
- ¹⁸ HELD, D. and A. MCGREW. *The Great Globalization Debate: An Introduction*, in Held and McGrew (2003). *The Global Transformations Reader. An Introduction to the Globalization Debate*, 2nd edn, Cambridge: Polity Press. 2003. p. 19.
- ¹⁹ KING, R. and G. KENDALL (2004) *The State, Democracy and Civilization*, Basingstoke: Palgrave Macmillan. 2004. p. 140
- ²⁰ КАСТЕЛС, Мануел. *Възходът на мрежовото общество*. Лик, София, 2004. с. 92-3.
- ²¹ DICKEN, Peter. *A New Geo-economy*, 2003. p. 303-10, in D. Held and A. McGrew (2003)
- ²² HELD, D. and A. MCGREW. *The Great Globalization Debate: An Introduction*, in Held and McGrew (2003). *The Global Transformations Reader. An Introduction to the Globalization Debate*, 2nd edn, Cambridge: Polity Press. 2003. p. 4.
- ²³ КАСТЕЛС, Мануел. *Възходът на мрежовото общество...*, с. 234-5.
- ²⁴ РАКАДЖИЙСКА, Теменуга. *Пазар на труда. Социално икономическо поле между държавата и пазара*. УИ „Стопанство”, София, 2010, с. 262.
- ²⁵ Виж КАСТЕЛС, Мануел. *Възходът на мрежовото общество*. Лик, София, 2004. РАКАДЖИЙСКА, Теменуга. *Пазар на труда. Социално икономическо поле между държавата и пазара*. УИ „Стопанство”, София, 2010.
- ²⁶ РАКАДЖИЙСКА, Теменуга. *Пазар на труда...*, с. 262.